-4-

ฮีตฮอยคนลำปาง

จังหวัดลำปาง มีประวัติความเป็นมายาวนาน จึงทำให้ผู้คน มีคติความคิด ความเชื่อ ศิลปะวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี และเทคโนโลยีชาวบ้านที่สั่งสมและถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนอีกรุ่นหนึ่งมาโดยตลอด

ในบทนี้จะนำเสนอฮีตฮอยที่เป็นเรื่องราว วิถีชีวิต ผู้คนชาวลำปาง เกี่ยวกับคติ ความคิด ความเชื่อ ศิลปวัฒนธรรมขนบธรรมเนียมประเพณี การประกอบอาชีพ/เทคโนโลยีชาวบ้านและอาหารพื้นบ้านในบางแง่มุมที่สะท้อนถึงเอกลักษณ์ของคนลำปาง ดังนี้

- เสียผี
- กลองปู่จา : คุณค่าแห่งความเอื้ออาทร
- ตานหลัวพระเจ้า
- ผีด้ง : จิตวิญญาณเครื่องใช้
- ฟ้อนผี : ประเพณีการนับถือเครือญาติ
- สู่ขวัญควาย

เสียผี

ชายหนุ่มเล่นซึงจีบสาว

ในสมัยก่อนการจีบสาว เรียกว่า แอ่วสาว การแอ่วสาวของหนุ่มบ้านนอกจะทำตอนกลางคืน ถ้าหนุ่มไหนจีบสาวตอนกลางวันพ่อแม่สาวจะไม่ชอบเพราะถือว่าขี้เกียจ ไม่ทำมาหากิน ถ้าเป็นการจีบตอนกลางวันก็จะจีบกันช่วงเอามื้อ(ลงแขก)ทำนาหรือกิจกรรมอื่น ๆ ของหมู่บ้านเท่านั้น สาวบางคนอาจมีกิจกรรมทำ เช่น ปั่นฝ้าย หรือเสียบหมาก (ในยามหน้าหนาว ผลหมากจะแก่เต็มที่ ผู้ชายจะขึ้นหมาก แล้วนำมาผ่าเป็นซีก ๆ ด้วยมีดผ่าหมาก ผู้หญิงก็จะนำเข็มเล่มยาวประมาณ 1 ฟุต พร้อมเชือกปอมาร้อยหมากให้เป็นเส้น ๆ เหมือนการร้อยลูกปัด) ส่วนถ้าใครว่างก็จะนั่งคุยกัน จะมีการใช้ภาษาที่ถ่ายทอดความต้องการจากชายหนุ่มถึงหญิงสาว พอหนุ่มขึ้นบ้านไปพ่อแม่สาวที่ชอบชายหนุ่มจะหลีกทางให้ทั้งสองมีโอกาสได้คุยกัน แต่ถ้าหนุ่มใดไม่เป็นที่พึงพอใจของพ่อแม่ก็จะถูกกลั่นแกล้ง เช่น พูดประชดประชัน ทำเสียงดัง หรือกิริยาที่แสดงความไม่พอใจต่าง ๆ

ฝ่ายหนุ่มเมื่อเจอสาวตามธรรมเนียมต้องทักทาย

“แลงนี้น้องกิ๋นเข้ากับอะหยัง” (เย็นนี้น้องกินข้าวกับอะไร)

ถ้าสาวตอบว่า “กินข้าวกับแกงฟัก” หมายถึง หญิงสาวยอมรับรักมีไมตรีตอบ ทำให้หัวใจหนุ่มพองโตด้วยความดีใจ แต่ถ้าสาวเจ้าตอบว่า “กินข้าวกับแกงผักปั๋ง” หมายถึง เกลียดชัง ไม่ชอบหน้า ชายหนุ่มอาจใจเหี่ยวต้องลงเรือนไปแอ่วสาวบ้านอื่นที่อาจมีไมตรีตอบรับต่อไป

สาวสวยนิสัยดีจะเป็นที่หมายปองของหนุ่มหลายคน จะมีหนุ่มไปรอที่หน้าบ้านในตอนกลางคืน รอคอยให้หนุ่มผู้ขึ้นไปบนบ้านก่อนหน้าตนกลับลงมาก่อนจึงจะสามารถขึ้นไปคุยกับสาวได้ เพราะถ้าขึ้นไปขณะสาวยังคุยกับหนุ่มอื่นจะถือว่าเป็นการหยามเกียรติอ้ายหนุ่มบ้าน

ซึง

นอกเป็นอย่างยิ่ง ไม่มีใครเขาทำกัน ทุกคนเคารพซึ่งกันและกันเสมอ เพราะผู้ตัดสินในเกมความรักคือ สาวเจ้านั่นเอง

เมื่อความสัมพันธ์ของหญิงสาวชายหนุ่มดำเนินไปถึงขั้นเป็น ตั๋วป้อตั๋วแม่ (คู่รัก) และตกลงใจใช้ชีวิตร่วมกันเป็นผัวเมียสืบทอดวงศ์ตระกูลก็จะมีการ เสียผี และนำไปสู่ประเพณีแต่งงาน หรือ ชาวบ้านเรียกว่า กินแขก

การที่หนุ่มไปถูกเนื้อต้องตัว จับมือถือแขนสาว ถือว่า ผิดผี หากเป็นที่พอใจของสาวและพ่อแม่ ทางฝ่ายผู้ใหญ่ของสาวก็จะไปสัญญาหรือบอกกล่าวให้ผู้ใหญ่ฝ่ายชายทราบว่า บ่าวบ้านนี้ไปผิดผีสาวบ้านตน ขอให้ไปใส่ผีหรือเสียผีตามธรรมเนียมแล้วจะได้แต่งงานกันต่อไป เรียกว่า ใส่เอา

เมื่อเสียผีแบบใส่เอาเสร็จแล้ว อาจมีการจัดพิธีแต่งงานหรือไม่ก็ได้แล้วแต่ฐานะของคู่บ่าวสาว หากมีความพร้อมที่จะจัดพิธีทางญาติผู้ใหญ่ทั้งสองฝ่ายจะหาฤกษ์ยามโดยการไปถามจากปู่อาจารย์ผู้ที่ชาวบ้านเคารพนับถือในหมู่บ้าน เมื่อได้ฤกษ์ยามก็จะไปบอกข่าวแก่เพื่อนบ้าน เมื่อถึงเวลาทุกคนต่างมายินดี ช่วยเหลืองาน ผู้ชายช่วยเตรียมผาม(ปะรำ) ก่อนวันงาน ผู้หญิงเตรียมและปรุงอาหารเลี้ยงแขก เด็ก ๆ วิ่งเล่นพอถึงเวลาได้กิน ผู้เฒ่าผู้แก่ให้พร คู่บ่าวสาวชื่นมื่นเตรียมพร้อมรับชีวิตคู่ที่จะมาเยือนในวันต่อไป

ส่วนที่เรียกว่า ใส่ไม่เอา หมายถึง เมื่อมีการผิดผีกันแล้ว บ่าวหรือสาวไม่เต็มใจที่จะร่วมชีวิตเป็นผัวเมียกัน การใส่ผีแบบนี้ต้องเสียเงินทองมากกว่าการใส่เอา เพราะถือว่าผิดผีแล้วไม่รับเลี้ยงดู ทำให้ฝ่ายหญิงเสียหาย จึงมีการปรับเงินค่าผีเพิ่มขึ้น แล้วแต่ทางฝ่ายหญิงจะเรียกร้องและตกลงกัน

การใส่ผีต้องมี หัวหมู ขนม ดอกไม้ธูปเทียน มีไก่ต้มทั้งตัว แล้วแต่พ่อแม่ฝ่ายสาวจะเรียกร้อง ส่วนเงินค่าใส่ผีไม่มีกำหนดที่แน่นอน แล้วแต่ฐานะของผีในตระกูล สิ่งของเหล่านี้พ่อแม่ฝ่ายหญิงจะเอาไปสังเวยให้แก่ผีของตน ซึ่งมักสร้างศาลไว้ในบ้านหรือทำหิ้งไว้ตรงเสา เมื่อบอกกล่าวและวางเครื่องสังเวยเป็นเวลาพอสมควร ก็ยกเอาเครื่องสังเวยเหล่านั้นมากินกัน จากนั้นถือว่า

ฝ่ายชายเป็นสมาชิกคนหนึ่งในบ้านสามารถเข้านอกออกในได้อย่างสบาย ส่วนฝ่ายหญิง หลังจากเสร็จพิธีที่บ้านของตนเองก็จะนำดอกไม้ธูปเทียนไปบอกกล่าวผีทางฝ่ายชายให้รับรู้อีกครั้ง

วันเวลาหมุนเปลี่ยน ชาวชนบทลำปางคู่แล้วคู่เล่าที่ต่างผิดผี เสียผี และดำรงเผ่าพันธุ์ของตนเองสืบต่อมา การเคารพผีหรือบรรพบุรุษแสดงถึงน้ำใจคนรุ่นใหม่ที่มอบให้ผู้เกิดมาและจากไปก่อนพร้อมทิ้งร่องรอยและความเจริญงอกงามไว้ให้เพื่อสืบต่อและพัฒนาตน

คงไม่มีสรรพสิ่งสิ่งใดในโลกนี้ที่เกิดขึ้นเองโดยไม่มีรากฐานและปัจจัยเอื้อในอดีตมาก่อน

สภาพท้องนาในชนบท

กลองปู่จา : คุณค่าแห่งความเอื้ออาทร

ชาวบ้านตีกลองปู่จา

กลองปู่จา เป็นกลองที่มีอยู่ประจำทุกวัดในจังหวัดลำปางและภาคเหนือ ประกอบด้วยกลองใหญ่ เรียกว่า กลองแม่ จำนวน 1 ใบ และกลองเล็ก เรียกว่า ลูกตูบ จำนวน 3 ใบ ใช้ตีในโอกาสต่าง ๆ ดังนี้

ตีก่อนวันพระ เพื่อเตือนศรัทธาชาวบ้านให้รู้ว่าพรุ่งนี้จะถึงวันพระ เพราะในสมัยก่อนไม่มีสื่อใด ๆ ที่จะบอกวัน เดือน ปี นอกจากปฏิทิน แต่บางครอบครัวปฏิทินก็ไม่มี เป็นการให้เตรียมกายเตรียมใจไปวัดทำบุญตักบาตร ฟังธรรม จำศีล ภาวนา จะตีกลองนี้ตอนค่ำก่อนชาวบ้านจะเข้านอน โดยตีเป็นจังหวะช้า ๆ เนิบนาบ นุ่มนวลและลุ่มลึกน่าฟัง ผู้ตีจะตีกลองแม่แล้วไล่ตีตามลูกตูบแล้วมาลงท้ายด้วยการตีฆ้องโหม่ง ซึ่งฆ้องโหม่งนี้จะมีคนตีอีกคนหนึ่ง

ตีประโคมในเทศกาลต่าง ๆ เช่น งานทำบุญกินข้าวสลากภัตต์ งานบุญเฉลิมฉลอง กุฏิ วิหาร ศาลาการเปรียญ เป็นต้น การตีแบบนี้ไม่มีแบบอย่างหรือกติกาใด ๆ ผู้ตีจะตีตามความถนัด ตามท่วงทีลีลาของตนเอง

นอกจากนี้ยังใช้ตีเพื่อเรียกประชุมศรัทธาของชาวบ้านและเมื่อมีเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในหมู่บ้าน เช่น ไฟไหม้ ระดมคนไล่ล่าโจรที่มักมาปล้นวัวปล้นควายของชาวบ้าน เพราะสมัยก่อนไม่มีเครื่องยายเสียงเช่นปัจจุบัน มีการตีแตกต่างกันดังนี้

ตีเพื่อเรียกประชุมธรรมดา จะตีรัวช้า ๆ 3 – 4 ครั้ง

ตีเพื่อบอกเหตุเภทภัยและต้องการความช่วยเหลือ จะตีรัว เร็ว ๆ ดัง ๆ หลายครั้งติดต่อกัน

วิถีชีวิตผู้คน เกี่ยวโยงสัมพันธ์กับพุทธศาสนา ต่างเกื้อกูลพึ่งพาอาศัยกัน มีสัญลักษณ์เตือนใจเป็นเสียงกลองปู่จา ที่แทนค่าของความเอื้ออาทร

ตานหลัวพระเจ้า

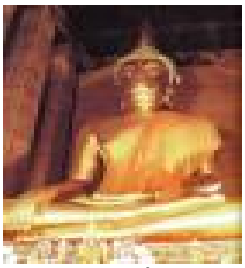

พระเจ้าตามความเชื่อของชาวบ้าน

ชาวบ้านวังเลียบ หมู่บ้านเลียบน้ำวัง ในเขตตำบลบุญนาคพัฒนา อ.เมือง จ.ลำปาง ได้มีประเพณีที่นึกถึงบุญคุณของพระเจ้าที่ท่านเสียสละมานั่งเป็นพระประธานในโบถ์สให้คนกราบไหว้มาชั่วนาตาปี ทนร้อนทนหนาว โดยไม่มีบ่นทุกข์ยากประการใดให้ได้ยิน ยิ่งยามหนาวโหดร้าย นักลูกเล็กเด็กแดง ผู้เฒ่าผู้แก่ต่างปวดแสบผิวกายที่แตกเป็นขุย และมักจะเอาฟืนมาสุมก่อไฟให้ได้ผิงยามค่ำคืน หาเผือกหามันมาปิ้งกินให้คลายหนาว ชาวบ้านจึงคิดจะทำให้พระเจ้าอบอุ่นและได้ผิงไฟยามหนาวด้วย จึงได้มีประเพณี ที่เรียกว่า ตานหลัวพระเจ้า

ตาน คือ ทาน

พระเจ้า ที่ชาวบ้านเรียกหมายถึงพระพุทธรูปที่อยู่ในโบถ์ส

หลัว หมายถึง ฟืน

เมื่อเริ่มเข้าสู่ฤดูหนาว ตั้งแต่เดือนยี่ชาวนาเริ่มทยอยเก็บเกี่ยวกว่าจะเสร็จสิ้นก็เดือนสามถึงเดือนสี่ ยามว่างชาวบ้านจะชวนกันเข้าป่าไปหาหลัวเตรียมไว้ในเดือนสี่ ชาวบ้านจะเลือกไม้อย่างดีที่สุด ไม้ที่นิยมนำมาทำเป็นหลัวให้พระเจ้า คือ ไม้จี้ ไม้ขนาดกลาง ลำต้นมีหนามขึ้นโดยรอบ ใบเล็ก ๆ คล้ายใบข่อย ผิวใบหยาบและสากมือ เป็นไม้เนื้ออ่อน เบา เวลาเผาไฟจะมีควันไฟน้อย

ชาวบ้านจะตัดไม้จี้เป็นท่อน ๆ ขนาดพอเหมาะแล้วแต่ความชอบ บางคนอาจยาวคืบ บ้างยาวศอก บางคนอาจยาววา จะนำท่อนไม้ที่ได้มาถากและเหลาให้เกลี้ยงเกลาสวยงาม ประดับประดาตกแต่งด้วยกระดาษหลากสี พันเป็นริ้วรอบท่อนไม้แต่ละท่อน บางคนตกแต่งด้วยตุงกระดาษเล็ก ๆ (ธงสามชาย) การตกแต่งหลัวนี้จะไม่จำกัดขอบเขต แล้วแต่ใครจะคิดสร้างสรรค์

ตกแต่งเอง เมื่อตกแต่งเสร็จแล้วจึงมัดรวมกันเตรียมไปถวายพระที่วัด จำนวนเท่าใดก็ได้แล้วแต่ศรัทธา

เมื่อถึงเดือนสี่ เช้ามืดผู้ใหญ่จะพาเด็ก ๆ ไปวัด ถือขันข้าวตอกดอกไม้ธูปเทียน อาหารคาวหวาน มีข้าวใหม่กลิ่นหอม ข้าวหลามอุ่น ๆ เพื่อถวายพระ พร้อมหลัวเพื่อตานพระเจ้า

ผู้คนต่างทยอยกันเข้าไปที่โบถ์ส อันดับแรกเมื่อไปถึงคือกราบพระประธาน พร้อมนำดอกไม้ธูปเทียนใส่ขันแก้วเพื่อบูชาพระ และนำหลัวที่เตรียมไปกองรวมกันหน้าพระประธาน โดยเขียนชื่อผู้เป็นเจ้าของใส่แผ่นกระดาษติดกับหลัว ถ้าจะอุทิศส่วนบุญกุศลไปให้ญาติผู้ล่วงลับก็จะเขียนชื่อลงไป จากนั้นพระสงฆ์จะทำพิธีทางศาสนาไปตามลำดับขั้นตอน พระสงฆ์จะเผาหลัวจำนวนเล็กน้อยพอให้เป็นพิธี จบลงด้วยการให้ศีลให้พร หลัวที่เหลือจากพิธีพระสงฆ์จะนำไปใช้ประโยชน์ในกิจการต่าง ๆ ของวัดต่อไป

พระฉันอาหารเช้าเสร็จเป็นทีของชาวบ้านและเด็ก ๆ กินต่อ อาหารหลากรสจากฝีมือหลายคนในหมู่บ้านที่ต่างบรรจงปรุงอย่างตั้งใจและสรรหาอาหารที่ดีที่สุดเพื่อนำไปถวายพระ สุดท้ายทุกคนก็ได้อิ่มอร่อยจากฝีมือตนเอง กินเสร็จช่วยกันเก็บกวาด ผู้ใหญ่กวาดลานวัด ผู้เฒ่าผู้แก่นั่งคุยกัน เด็ก ๆ เมื่อกินอิ่มแล้ววิ่งเล่น ก่อนกลับบ้าน เด็ก ๆ ยังได้หิ้วขนมอร่อยกลับบ้าน ไม่ว่าจะเป็นขนมจอก ขนมปาด ข้าวหลาม เป็นต้น เอาไว้กินร่วมกันตอนอยู่บ้าน

เด็ก ๆ สนุกสนานจากการได้วิ่งเล่น ผู้ใหญ่ได้อุ่นกายอุ่นใจจากการได้ทำบุญตานหลัวพระเจ้า เรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เกิดขึ้นและผ่านไป ถูกถ่ายทอดและสืบต่อสู่รุ่นใหม่

ชาวบ้านกับหลัว

ผีด้ง : *จิตวิญญาณเครื่องใช้*

ชาวบ้านกำลังเล่นผีด้ง

"ผีปู่ด้งเฮ้ย ผีย่าด้งเฮ้ย ลงมาเล่นครก ลงมาเล่นสาก ครกไม้หมาก สากไม้สัก ซอนแดง ตาแสงแมงเม่า ผีกระด้งฝัดเข้า ฟืด ๆ ฟาย ๆ ขุดดินทรายเอาใส่ย่านางด้ง..."

เสียงขับขานทำนองพื้นบ้านภาคเหนือ แว่วมาจากลานโล่งหน้าบ้านของแม่หลวงเครือ ผู้เฒ่าวัยหกสิบปี ในยามค่ำคืนเดือนเพ็ญที่แสงจันทร์ส่องสว่าง มองเห็นผู้คนได้ชัดเจน หญิงสูงวัยนับสิบคนที่ต่างมาร่วมถ่ายทอดการละเล่นพื้นบ้านด้วยความเต็มใจที่จะมอบให้แก่คนรุ่นลูกหลานเพื่อให้รับรู้เรื่องราวความเชื่อของหมู่บ้านที่มีมาตั้งแต่รุ่นพ่อหม่อนแม่หม่อน ซึ่งนับวันมีแต่จะเลือนหายไปพร้อมกับความทันสมัยที่ก้าวย่างเข้ามาในหมู่บ้าน

เด็กเล็กส่งเสียงหยอกล้อ บ้างคุยกัน บ้างวิ่งเล่นรอบ ๆ ลานหน้าบ้าน เมื่อถึงเวลาแม่หลวงเครือกับเพื่อนอีกคนต่างประคองถือกระด้งผู้เป็นตัวเอกในงานเดินไปยังต้นมะขามใหญ่ข้างลานโล่ง มีไม้เล็ก ๆ พิงไว้ที่ลำต้นเพื่อเป็นทางให้ผีที่เชิญไต่ลงมาสิงในเครื่องใช้นั้น แม่หลวงเครือจุดธูปและถือดอกไม้พร้อมพนมมือไว้สาแก่ปู่ย่าผีด้ง เชิญชวนให้มาร่วมสนุกกับลูกหลานในเทศกาลปีใหม่เมือง เมื่อกล่าวเชิญชวนให้มาเยือนแล้ว ผู้เฒ่าสมาชิกกลุ่มต่างนั่งล้อมวงรอบกระด้งใบโต โดยมีแม่หลวงเครือและเพื่อนอีกคนนั่งตรงข้าม มือจับขอบกระด้งที่วางคว่ำลงบนท่อนไม้เล็กสองท่อน เพื่อน ๆ ที่นั่งล้อมวงต่างขับขานบทเพลงเชิญชวนให้ปู่ด้งย่าด้งที่อยู่แดนไกลจากเชียงแสนเชียงรายให้เข้ามาสิงสถิตอยู่ในกระด้ง สักพักกระด้งที่เคยนิ่งสงบเริ่มขยับเขยื้อนเคลื่อนที่จากเนิบนาบ ค่อยเร็วขึ้น เร็วขึ้น และเร็วขึ้นเรื่อย ๆ จนเพื่อนอีกคนของแม่หลวงเครือไม่สามารถทนรับไว้ได้ กระด้งหลุดออกจากมือ คงเหลือแม่หลวงเครือถือกระด้งกวัดแกว่งเพียงลำพัง

“ลุกเจ้าแม่ลุก กี่มุกดอกคำ ฟันไฮ่ฮื้องาม ตี๋วงกว้าง ๆ จะหวิดขี้จ้าง ปุ๊เอกงาม งอน” แม่หลวงเครือค่อย ๆ ถือกระด้งลุกขึ้นอย่างช้า ๆ

“เดินเจ้าแม่เดิน ขี่จ้างงาเงิน เดินไปตามสาย เจ้าขวัญอ่อนเจียงฮาย...”

“ฟ้อนเจ้าแม่ฟ้อน นุ่งซิ่นติ๋นก่อน จะฟ้อนเข้าโอ่นำจาย เป็นผัวปี้เสียแต่เจ้านาย จะเป็นปี้จายเสียแต่ละอ่อน”

เสียงขับขานเพลงดำเนินไปอย่างเรื่อย ๆ แม่หลวงเครือถือกระด้งเดินและฟ้อนรำไปรอบ ๆ ลานหน้าบ้าน กลุ่มหญิงสูงวัย หญิงสาว และเด็กเล็กต่างออกมาร่ายรำอ่อนช้อยตามทำนองขับขาน พร้อมรอยยิ้มและเสียงหัวเราะอย่างสนุกสนาน สักพักเพื่อนคนหนึ่งของแม่หลวงเครือก็รีบไปเหยียบที่เท้าของแม่หลวงพร้อมรัดตัวไว้และบีบมือแม่หลวงเบา ๆ กระด้งหลุดจากมือแม่หลวงเครือมองไปรอบ ๆ ตัว ท่าทางเหนื่อยอ่อน เพื่อนจึงพาไปนั่งพักบนแคร่มองดูคนอื่นถือกระด้งเล่นแทนตนต่อไป

การเล่นผีด้ง เป็นการละเล่นอย่างหนึ่งของชาวชนบทภาคเหนือ โดยเฉพาะที่บ้านผาปัง อ.แม่พริก จ.ลำปาง ชาวบ้านนิยมนำมาเล่นช่วงใกล้เทศกาลสงกรานต์ ต่อเมื่อถึงวันพญาวันวันที่ ๑๕ เมษายน ก็จะหยุดเล่น จะไม่มีผู้ใดนำผีด้งมาเล่นอีกเพราะถือว่าผีด้งจะมีช่วงที่สนุกสนานและร่วมสนุกกับลูกหลานได้เพียงปีละครั้งเท่านั้น หลังจากช่วงสงกรานต์ผ่านไปแล้วผู้คนต่างประกอบอาชีพจึงไม่ค่อยมีเวลาว่าง

ชาวบ้านจะมีความผูกพันกับสิ่งของเครื่องใช้ ไม่ว่าจะเป็นเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น หม้อนึ่ง ไหข้าว เครื่องใช้ในการถักทอ เช่น บ่ากวัก(เครื่องมือที่ใช้พันเส้นด้าย) เครื่องมือในการเกษตร เช่น ตอก แอกไถ เป็นต้น ถือว่าเครื่องใช้มีจิตวิญญาณต้องกระทำต่อสิ่งเหล่านั้นด้วยความเคารพ คือ เมื่อใช้งานแล้วต้องเก็บรักษาไว้ให้ดี และเก็บไว้ในที่เหมาะสม หากใครทิ้งขว้าง ก็จะถูกผีลงโทษ ทำให้กิจการงานไม่ก้าวหน้า ได้ผลผลิตต่ำ หรือมีอันเป็นไปต่าง ๆ ในทางไม่ดีที่เรียกว่า ขึด จิตวิญญาณที่มีอยู่ในเครื่องใช้จะคุ้มครองผู้เป็นเจ้าของ และให้คุณในคราวจำเป็น อย่างเช่น ผีหม้อนึ่ง ตอก จะใช้ในการทำนายทายทักเหตุการณ์หรือโชคลาง และเครื่องใช้บางชนิดจะนำมาเล่นสนุกได้ด้วย อย่างเช่น กระด้ง ที่นำมาเล่นผีด้ง หรือบ่ากวัก สามารถนำมาเล่นผีบ่ากวักได้เช่นกัน

ช่วงเทศกาลสงกรานต์หรือปี๋ใหม่เมือง จะเป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านว่างเว้นจากภารกิจในไร่สวนเรือกนา มีเวลาพักผ่อนและเตรียมพร้อมที่จะรับมือกับฤดูกาลใหม่ที่มาพร้อมสายฝนและภารกิจหลักของชาวบ้านในอีกสองเดือนข้างหน้า ดังนั้นในช่วงก่อนเทศกาลสงกรานต์

ชาวบ้านจะมีเวลาว่างเล่นสนุกสนาน กลางวันผู้หญิงอาจทำงานปั่นฝ้าย ทอผ้า ผู้ชายอาจจักตอกเตรียมไว้มัดต้นกล้าปลูกข้าว หรืออาจเก็บใบตองตึงมาไพทำเป็นตับไว้มุงห้างนาในคราวหน้าฝน มักมีการทำงานรวมกันเป็นกลุ่ม ผู้หญิงจะทำใต้ถุนบ้าน ผู้ชายอาจจะไปทำงานใต้ต้นไม้ริมลำห้วย มีโอกาสได้แลกเปลี่ยนพูดคุย ปรึกษาหารือกัน บางครั้งปัญหาที่หนักอกก็ถูกผ่อนคลายและแก้ไขได้ในวงสนทนา

ในยามค่ำคืน โดยเฉพาะในคืนเดือนแจ้ง กลุ่มหนุ่มสาว ผู้เฒ่าผู้แก่ ก็จะรวมตัวกันในลานโล่งหน้าบ้านของใครคนใดคนหนึ่ง เพื่อเล่นสนุกสนานและถ่ายทอดเรื่องราวแก่คนรุ่นใหม่ เด็กเล็กก็จะเป็นผู้ชมและคอยจดจำเมื่อถึงเวลาตนเป็นผู้ใหญ่จะสามารถเล่นได้ การละเล่นส่วนใหญ่ก็นำมาจากสิ่งที่อยู่ใกล้ตัว ไม่ว่าจะเป็นสิ่งของเครื่องใช้หรือวัสดุที่มีในท้องถิ่น

การเล่นแต่ละครั้งจะนิยมเล่นเป็นชุด เช่น เมื่อเล่นผีด้งเสร็จแล้ว ก็เล่นผีบ่ากวักและผีม้า เป็นต้น

ผีบ่ากวักเป็นการเล่นอีกอย่างหนึ่งที่นิยมเล่นกัน โดยการนำบ่ากวักมาตกแต่งให้เป็นรูปคน โดยหาไม้มาทำเป็นแขนและใส่เสื้อผ้า นำมาเล่นคล้ายผีด้ง มีการขับขานท่วงทำนองที่ไพเราะ มีจังหวะที่เร่งเร้า รวดเร็วมากกว่าผีด้ง เช่น

“นางกวักเฮ้ย นางกวักเจ้าแหย่ง อี่แม่แยะแหย่ง อีแม่สีลาย จะมาใส่ถวายตะห้อย ห้อยอยู่กิ่งซอมพอ ห้อยอยู่หอผะสาท นางอวดอ้าง ซุมมืดซุมดำ หลับฝันหัน สูเจ้าสูค่ำ ตามเตียนหาย ต่อดินต่อทรายเดือนแจ้ง ขอเงินนางปากเอี้ยง เรียกเอาหมู่ในดง ลงมาต้อ จะแคบหมอนลาย ลงมาหลาย ๆ จะช่วยหมอนอ่อน” จะมีวิธีการเชิญผีบ่ากวักหรือผีนางกวัก เช่นเดียวกับผีด้งหรือผีนางด้ง

หลังจากจบการเล่นผีด้ง ผีบ่ากวักแล้ว การเล่นที่เด็กเล็กชอบมาก คือ ผีม้า จะใช้ก้านมะพร้าวทำเป็นรูปม้า และหาวัสดุที่ทำให้เกิดเสียงอาจเป็นฝาขวดเพราะเมื่อม้าวิ่งจะทำให้เกิดเสียงสร้างความสนุกสนานได้มากขึ้น เมื่อวิญญาณเข้าสิงในม้าแล้ว จะวิ่งไล่คนดูไปรอบ ๆ ถ้าใครวิ่งไม่ทันถูกผีม้าสับตามหัวและลำตัวก็จะร้องลั่น บางครั้งวิ่งไล่กันจนฝุ่นตลบ

จบจากการเล่นผีม้าแล้ว ผู้ใหญ่จะนั่งล้อมวงคุยกัน จากนั้นเป็นทีของเด็กเล็กที่จะสนุกสนานกันต่อ อาจเป็นการเล่นไก่ต่อ เล่นขายเต้าแตง เล่นขว้างผ้า หรืออื่น ๆ จนกระทั่งดึกหรือเหนื่อยอ่อนจึงกลับบ้านพักผ่อน

ความเชื่อเรื่อง *ผี* สอดแทรกอยู่ทุกขั้นตอนในการดำรงชีวิตของผู้คน ข้อห้ามต่าง ๆ ถูกกำหนดจากความเชื่อ ถ้าทำสิ่งใดไม่ถูกต้อง ผีไม่พอใจ บทลงโทษ คือ *ขึด* ชีวิตจะไม่เจริญก้าวหน้า *ผี* จึงเปรียบเสมือนกฎหมายศักดิ์สิทธิ์ที่ทุกคนปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ

ฟ้อนผี : ประเพณีการนับถือเครือญาติ

วิถีชีวิตชาวชนบทล้านนาในอดีต ผูกพันเชื่อมโยงกับธรรมชาติในทุกขั้นตอนของการดำเนินชีวิต ผู้คนมีความเชื่อและวัฒนธรรมที่เกี่ยวเนื่องกับเรื่องจิตวิญญาณ ว่าเป็นอำนาจเหนือธรรมชาติเป็นพลังซ่อนเร้นที่สามารถดลบันดาลเหตุการณ์ดีร้ายต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นได้ พลังเร้นลับเหล่านี้รวมเรียกว่า ผี

ผี เป็นสัญลักษณ์ของสิ่งลี้ลับที่ผู้คนต่างให้ความเคารพนับถือและเกรงกลัว ผีมีทั้งดีและร้าย

ผีร้าย ได้แก่ ผีตายโหง ผีพราย ผีป่า ผีนางไม้ ผีปกกะโหล้ง ผีกองกอย ผีกะ ผีโพง ผีกระสือ เป็นต้น ผีเหล่านี้จะคอยหลอกหลอนให้ผู้คนหวาดกลัว บางครั้งรบกวนหรือเข้าสิงคนขอสิ่งที่ตนต้องการ เช่น อาหาร หรือที่อยู่อาศัย เรียกว่า ผีทัก จนผู้นั้นเจ็บไข้ได้ป่วย จะต้องนำข้าวปลาอาหารและเหล้าสังเวยจึงจะหาย

ส่วนผีดี ได้แก่ ผีบรรพบุรุษ มีผีปู่ย่า ผีมด ผีเม็ง ผีอารักษ์ มีผีเสื้อวัด ผีเสื้อเมือง ผีเจ้าบ้าน ผีนา ผีเจ้านาย ผีเจ้าพ่อต่าง ๆ ที่คอยปกปักรักษาป่าไม้ ต้นน้ำลำธาร จะมีชื่อเรียกตามสถานที่นั้น ๆ เช่น ผีห้วยหลวง ผีห้วยทราย ผีดงฮัก เป็นต้น ผีเหล่านี้จะเป็นผีที่มีฤทธิ์เดชมาก ถ้าใครไม่นับถือหรือลบหลู่จะทำให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา หรืออาจทำให้เจ็บไข้ได้ป่วยรักษาไม่หายจนกว่าจะทำพิธีขอขมาลาโทษ ภาชนะเครื่องใช้ในชีวิตประจำวันยังมีผีสิงสถิต เช่น ผีกระด้ง ผีหม้อนึ่ง ผีบ่ากวัก(อุปกรณ์ใช้พันด้าย) ผีดีเหล่านี้จะคอยช่วยเหลือให้ความคุ้มครองผู้คน ผีจะเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของผู้คนชาวล้านนาเสมอมา

ตามความเชื่อของชาวล้านนา ผีมีอำนาจในการดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และความเจริญงอกงามในการเพาะปลูก ถ้าคนทำให้ผีพึงพอใจ จึงมีพิธีกรรมเกี่ยวกับการนับถือผี ได้แก่การเลี้ยงผี

เสียงดนตรีปี่พาทย์บรรเลงเร้าใจ ผู้คนมีทั้งหญิงผู้เฒ่าผู้แก่หญิงสาวแต่งตัวสวยงามนุ่งโสร่งลายโตตาหมากรุก ใส่เสื้อคล้ายเสื้อหม้อห้อมสีต่าง ๆ โพกศีรษะด้วยผ้าหลากสี มีผ้าสะว้าน(สไบ) ใช้คล้องคอ ท่าเดินมองดูคล้ายผู้ชาย บ้างใช้สไบห่มเฉียงพาดไหล่ บ้างนุ่งโสร่งเหมือนกันแต่ไม่โพกศีรษะ ท่าทางคล้ายผู้หญิง กำลังร่ายรำด้วยลีลาสนุกสนานตามจังหวะเสียงดนตรี สีหน้าจริงจังไม่สนใจสิ่งใด ๆ รอบกายนอกจากท่วงทำนองจังหวะการร่ายรำ บางครั้งจากคนที่เอียงอาย เรียบร้อย ไม่กล้าแม้แต่จะตะโกนแหกปากหรือเปล่งเสียงหัวเราะดัง กลายเป็นท่าทางขึงขัง เอาจริงเอาจัง เหมือนนักแสดงที่ได้รับบทบาทและแสดงได้ตามบทนั้นได้อย่างดี ต่างพากันร่ายรำโดยไม่รู้สึกอ่อนล้าตั้งแต่เช้าจนถึงบ่ายจวนจะเย็นย่ำ ผู้คนสนุกสนานอิ่มเอิบกับงานบุญยิ่งใหญ่ในการทดแทนบุญคุณบรรพบุรุษ ในประเพณีที่เรียกว่า ฟ้อนผี

ประเพณีการฟ้อนผีของชาวล้านนา เป็นประเพณีที่คล้ายกับการลงผีหรือลงเจ้าพ่อของคนในท้องถิ่นอื่น บางครั้งเรียกว่า ฟ้อนผีมดผีเม็ง

ผีมด หมายถึง ผีชาวบ้าน หรืออาจหมายถึงชนเผ่าอื่น เช่น เงี้ยว ไทยใหญ่

ผีเม็ง เป็นผีพวกแม่ทัพนายกอง หรืออาจเป็นผีชาวมอญ

ตามคติความเชื่อของชาวล้านนา คนเรามีเจ้าของมาตั้งแต่ในอดีตชาติ ผู้เป็นเจ้าของตัวเรา คือ ปู่ย่าตายาย บิดามารดาที่ล่วงลับไปแล้ว จะนับถือตระกูลเครือญาติเดียวกันว่า ผีเดียวกัน หรือผีมดผีเม็ง เป็นผีใจดี คอยปกป้องคุ้มครองลูกหลานที่รักษาจารีตประเพณี ส่วนผู้ใดที่ทำผิดจารีตประเพณีที่เรียกว่า ผิดผี จะต้อง เสียผี คือทำพิธีขอขมาบอกกล่าวผีบรรพบุรุษ หากไม่ทำจะทำให้ป่วยไข้ จะต้องใช้เครื่องสังเวย เช่น เหล้าไหไก่คู่เพื่อขอขมา ลูกหลานในบ้านเมื่อจะเดินทางไปยังที่ต่าง ๆ หรือไปทำมาหากินถิ่นอื่นจะต้องมีการบอกกล่าวให้ผีบรรพบุรุษได้รับทราบเพื่อคอยไปปกปักรักษา

คนที่นับถือผีเดียวกันจะมีความรักความผูกพัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในยามปกติและทุกข์ร้อน จะมีข้อห้ามไม่ให้คนผีเดียวกันแต่งงานกัน

ลูกหลานจะทำที่สิงสถิตของผีบรรพบุรุษ เรียกว่า หอผี ไว้ที่ทิศหัวนอน หรือมุมใดมุมหนึ่งของบ้านผู้เป็นเก๊าผี ซึ่งหมายถึงผู้หญิงที่เป็นผู้ใหญ่ที่สุดของวงศ์ตระกูล หรืออาจสร้างหอผีไว้ตามจุดที่เห็นว่าสมควร หอผีคล้ายเป็นบ้านรับรองผีอื่น ๆ ที่จะมาเยือนในวันงานฟ้อนผี จะ

ปลูกเป็นเรือนไม้หลังเล็ก ไม่มีฝา กว้าง 4 – 5 เมตร ยาว 5 - 6 เมตร มีหิ้งวางเครื่องบูชา เช่น พาน ดอกไม้ธูปเทียน น้ำต้น วางไว้เพื่อเซ่นผีปู่ย่าผีเหย้าผีเรือน

ผีประจำตระกูลนี้ จะมีการซื้อขายผี ชาวบ้านเรียกว่า ซื้อเข้าและซื้อออก

ซื้อเข้า หมายถึง สมาชิกใหม่เข้ามาอยู่ในครอบครัว เช่น ผู้ชายเข้ามาแต่งงานกับสาวในบ้านนั้นต้องซื้อผีเพื่อเข้ามาเป็นสมาชิกของตระกูล หรือลูกหลานที่ออกไปสร้างครอบครัวใหม่ยังต่างถิ่น ก็จะมีการซื้อผีเพื่อให้ไปคุ้มครองต่อที่บ้านตนเอง

ส่วนการซื้อออกหรือขายผี คือ เมื่อเครือญาติในตระกูลไม่ต้องการหรือไม่มีความพร้อมในการเลี้ยงผีอาจเพราะอยู่ห่างไกล จะซื้อออกหมายถึงตัดความสัมพันธ์ ไม่มายุ่งเกี่ยวกับตระกูลผีเดิมไม่ว่าจะมีการเลี้ยงผี หรือทำพิธีใด ๆ ก็จะไม่มายุ่งเกี่ยวอีกต่อไป

ราคาซื้อขาย จะใช้เงินไม่กี่บาทอาจเป็น 10 บาท 12 บาทตามสภาพฐานะของตระกูล โดยมีการบอกกล่าวผีพร้อมเครื่องสังเวยก็ถือว่าเป็นการเสร็จพิธีการซื้อขายผี

การฟ้อนผีมดผีเม็ง จะทำกันช่วงเดือนมีนาคม – เมษายน เป็นช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าวนาปี ชาวบ้านจะว่างเว้นจากงานในไร่นาและสบายใจที่ได้ข้าวเก็บใส่ยุ้งฉางไว้กินได้ตลอดทั้งปี จะฟ้อนผีในผาม (ปะรำ) ขนาดผามแล้วแต่ตามจำนวนสมาชิกในตระกูลหรือจำนวนแขกที่เชิญ หลังคามุงด้วยทางมะพร้าว หญ้าคา หรือใบตองตึง มีการตกแต่งประดับผามให้สวยงาม โดยใช้ทางมะพร้าว ต้นกล้วย ขี้ผึ้ง หม้อน้ำ น้ำต้น มีผ้าขาวยาวถึงพื้นผูกตรงกลางผามสำหรับโหนเชิญผีเข้าทรง ด้านหน้าผามจะทำเป็นยกพื้นสำหรับวางเครื่องเซ่นต่าง ๆ ได้แก่ หัวหมูต้ม ไก่ต้มทั้งตัว เหล้า ข้าวตอก ดอกไม้ ธูปเทียน ขนม ผลไม้ เช่น กล้วย อ้อย มะพร้าว ถัดจากอาหารคาวหวานจะมีผ้าโสร่งผ้าโพกศีรษะสีต่าง ๆ และเครื่องแต่งตัว สำหรับผู้ที่จะฟ้อนนุ่งทับลงไป

ประเพณีการฟ้อนผีจะจัด 2 วัน วันแรกเรียกว่า วันข่าว หรือ ป่าวข่าว เป็นการบอกให้ญาติพี่น้องในตระกูลเดียวกันไปร่วมชุมนุมกันที่บ้านงานหรือเตรียมงานก่อนจะถึงวันงาน ส่วนอีกวันเป็นวันจริงที่มีการเชิญผีเข้าทรงและมีการฟ้อนสังเวย

หอผีแต่ละหอ หรือตระกูลผีแต่ละตระกูลจะจัดงานฟ้อนผีไม่ให้ซ้ำวันกับงานของตระกูลอื่น จะมีการเชิญคนทรงและผีตระกูลอื่นมาร่วมงานด้วย

ในวันงานจะเริ่มโดยมีการทำพิธีสักการะบูชาผีบรรพบุรุษซึ่งอยู่บนแท่นบูชา ณ หอผีประจำบ้านก่อน นำโดยเก๊าผี มีการอธิษฐานขอให้ผีบรรพบุรุษคุ้มครองให้คนในตระกูลอยู่เย็นเป็นสุข ประกอบอาชีพเจริญก้าวหน้า จากนั้นจะกล่าวเชิญผีไปยังผามที่ทำพิธีเพื่อเข้าคนทรงของตระกูล การเข้าทรงของผีมดไม่ยุ่งยากเพราะพออธิฐานเสร็จผีก็จะเข้า ส่วนผีเม็งนั้นต้องโหนผ้าขาวที่อยู่กลางผามแล้วหมุนตัวไปรอบ ๆ ผีจึงจะเข้า แต่มีบางรายถึงจะทำอย่างไรผีก็ไม่ยอมเข้า

ผีจะเข้าเก๊าผีก่อนเป็นคนแรกต่อมาก็จะเข้าคนอื่น ๆ ในตระกูล บางคนพอผีเข้าแล้วจะฟุบลงกับพื้นจะมีคนนำเครื่องบวงสรวง มีขันข้าวตอกดอกไม้ ธูปเทียน น้ำขมิ้นส้มป่อยและมะพร้าวอ่อนมาให้ ผีจะรับไว้ จากนั้นจึงลุกไปที่เสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวและเลือกเสื้อผ้าที่ชอบสวมทับจะมีการซักถามกันเล็กน้อย โดยมีล่ามซึ่งเป็นคนที่ชอบพูดคุยซักถาม ถ้าเป็นคำตอบที่ถูกผีก็จะผงกหัว คำถามที่ใช้ เช่น เป็นใคร มาจากไหน มาด้วยวิธีใด เป็นต้น ภาษาที่ผีใช้ส่งเสียงพูดคุยกันไม่ใช่ภาษาพื้นเมืองเหนือ สำเนียงคล้ายภาษาพวกมอญ เงี้ยว หรือไทยใหญ่ จากนั้นจะเป็นการฟ้อนสังเวย มีวงปี่พาทย์บรรเลง ใช้กลองเต่งเทิงให้จังหวะ มีการร้องฮิ้ว ๆ ประกอบการรำไปด้วย ผู้รำจะเป็นผู้หญิงส่วนใหญ่ ทั้งคนแก่อายุเจ็ดสิบแปดสิบ และเด็กรุ่นสาวอายุสิบกว่า ถ้าเป็นผู้ชายรำจะรำดาบ ร่างทรงที่เป็นเก๊าผีหรือผู้อาวุโสผีจะเข้านานตลอดทั้งวันและร่ายรำตลอดทั้งวันเช่นกัน โดยไม่มีท่าทางเหนื่อยอ่อน ส่วนผีเครือญาติที่อาจเป็นผีวัยรุ่นหรือผู้ที่อ่อนวัยกว่า ผีจะเข้า ๆ ออก ๆ ร่างทรงบางคนพอผีออกจะอาย ไม่รู้ว่าตัวเองแต่งตัวหรือทำอะไรลงไปบ้าง เหมือนตกอยู่ในภวังค์ เด็ก ๆ จะชอบดูฟ้อนผีจะยืนดูอยู่ขอบผาม ผีบางตัวเป็นผีซนจะเที่ยววิ่งไล่จับผู้คนในตระกูลเดียวกันให้มาโหนผ้าขาวกลางผามเพื่อให้ผีเข้า บางคนไม่ยอมจึงมีการวิ่งหนีไล่กันเป็นที่สนุกสนาน ผีจะเข้าเฉพาะคนในตระกูล คนอื่น ๆ ที่ไม่ใช้ตระกูลเดียวกันจะไม่เข้า แม้จะผ่านการโหนผ้าขาวกลางผามแล้วก็ตาม ผีแต่ละตัวจะมีเอกลักษณ์ในการฟ้อนรำที่แตกต่างกัน มีทั้งผีที่แสดงความก้าวร้าว บางตัวเรียบร้อย บางตัวซุกซน ลักษณะไม่แตกต่างไปจากคนทั่วไป

กลางผามที่ฟ้อนผีจะพลุกพล่านไปด้วยคนทรงผี ต่างฟ้อนรำกันขวักไขว่ บางครั้งมีการกระทบกระทั่ง ชนกันบ้าง แต่จะไม่มีการโกรธหรือทะเลาะกันในวงฟ้อนรำนั้น

บางครั้งจะมีการหามคนป่วยที่เป็นสมาชิกในตระกูลเข้าร่วมพิธีด้วย เพื่อให้ผีบรรพบุรุษช่วยรักษาให้หาย จะมีการเป่าน้ำมนต์พรมไปที่ตัวของคนป่วย บางคนอาการดีขึ้นลุกเดินเหินได้สบาย อาจเป็นเพราะจิตใจที่ดีขึ้นจากการได้ฟังเสียงดนตรี ได้พบปะญาติพี่น้อง และได้กำลังใจจากบรรพบุรุษที่คอยรักษา ลูกหลานจะเล่าเรื่องราว เหตุการณ์ที่ตนประสพมา อาจเป็นว่า ปีนี้ฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาล ตนได้ทำขึด(สิ่งไม่ดี) ต่าง ๆ เช่น ทำห้างนาพาดกับต้นไม้โดยไม่ขุดเสา เอาหม้อแกงไปตักน้ำกิน ปิดทางเดินของลำห้วย พูดลบหลู่ผีป่าอารักษ์ สิ่งเหล่านี้จะทำให้เจอโชคร้าย จะต้องขอให้ผีบรรพบุรุษช่วยแก้ไข หรือมีการขอพรขอโชคลาภให้แก่ตนเองและคนในตระกูล เป็นต้น

การเริ่มพิธีจะเริ่มตั้งแต่เช้า เวลาประมาณ 9.00 น.ไปจนกระทั่งเย็น จะมีการฟ้อนสังเวยไปเรื่อย ๆ พอถึงเวลาพักเที่ยงจะหยุดพักรับประทานอาหาร จะมีการถวายอาหารให้ผีกินก่อนจากนั้นคนจึงกินต่อ เจ้าภาพจะถวายอาหารคาวหวานต่าง ๆ ที่เตรียมไว้ โดยจัดใส่ขันโตกเป็น

ชุด ๆ จากนั้นจะมอบดาบให้คนทรงคนละอัน และจุดเทียนไขผูกปลายดาบ คนทรงจะรับดาบไปเวียนรอบ ๆ อาหารทุกจานเมื่อครบแล้วถือว่าเสร็จพิธี

ในการรับประทานอาหาร ผีมดจะรับประทานอาหารทุกชนิดทั้งอาหารคาวและหวาน ส่วนผีเม็งจะเลือกรับประทานเฉพาะอาหารหวานและน้ำมะพร้าวเท่านั้น

หลังจากฟ้อนมาตลอดทั้งวันแล้ว ได้เวลาที่ผีจะกลับคืนถิ่น ดนตรีปี่พาทย์จะเงียบเสียงลง ร่างทรงจะเดินไปที่หอผี จะมีการขับจ้อยซอเป็นกลอนสดเสียงโหยหวน จะมีขันดอกไม้ธูปเทียนพร้อมอาวุธ เช่น ดาบ จะฟ้อนแบบโบราณเป็นจังหวะเนิบนาบอ่อนช้อย ก่อนผีจะออกจะรับขันข้าวตอกดอกไม้ เสร็จแล้วจะล้มฟุบกับพื้น ถือว่าผีออก คนทรงก็เข้าสู่สภาพปกติ

หลังจากเสร็จพิธีแล้ว ผู้คนในตระกูลก็จะช่วยกันรื้อผามทำความสะอาดสถานที่และกินอาหารเย็นร่วมกัน ต่างมีความสุขกับงานบุญใหญ่ที่มอบให้แก่บรรพบุรุษ ได้ตอบแทนผู้มีพระคุณ ได้รับพรและสิ่งดีงามจากท่าน อาการป่วยไข้ที่มีก็จะหายไป โชคลาภความเจริญจะเข้ามาแทนที่ สนุกกับการได้เจอะเจอญาติมิตรต่างบ้านที่เป็นผีตระกูลเดียวกัน ได้ไต่ถามสารทุกข์สุกดิบเล่าขานปัญหาเรื่องราวในชีวิต ช่วยกันแก้ไขให้คำแนะนำ ความสัมพันธ์ฉันญาติมิตรแน่นแฟ้นเพิ่มขึ้น

ฟ้อนผี ประเพณีรื่นเริงของเครือญาติ ก่อเกิดความสามัคคี รักษากฎระเบียบของสังคมด้วยการไม่ผิดผี ผู้น้อยนับถือผู้ใหญ่ที่ให้คุณ วิถีชีวิตที่มีความเอื้ออาทร สะท้อนภาพความงดงามของวิถีชีวิตชาวชนบทล้านนามาตั้งแต่อดีตกาล

สู่ขวัญควาย

ควายไทย

ควายเป็นสัตว์เลี้ยงที่อยู่คู่ชาวไร่ชาวนามาช้านานตั้งแต่อดีตกาล เป็นสัตว์ให้คุณเป็นกำลังหลักของชาวนาในการปลูกข้าวเลี้ยงผู้คนมาโดยตลอด ปัจจุบันควายถูกใช้งานน้อยลง เพราะวิถีชีวิตเกษตรเปลี่ยนไปจากใช้แรงงานควายหันไปใช้แรงงานจากเครื่องจักรแทน

ในสมัยก่อนการทำนากว่าจะแล้วเสร็จต้องใช้เวลานานถึง 3 เดือน ไม่เร่งรีบเหมือนปัจจุบัน ในการใช้ควายในการไถนาถ้าพื้นที่ประมาณ 1 งานจะใช้เวลา 1 – 2 วัน ชาวนาจะใช้เวลาทำงานในตอนเช้าและเย็นเท่านั้นเพราะตอนกลางวันอากาศร้อน ทั้งคนและควายจะได้พักผ่อนเอาแรงก่อน

ควายให้คุณแก่ผู้เป็นเจ้าของอย่างมากมาย นอกจากจะช่วยในการไถคราดแล้ว มูลควายยังนำมาใช้ประโยชน์ได้อีก ชาวบ้านจะนำมาทำเสวียน เป็นอุปกรณ์ใส่ เก็บข้าวเปลือกชนิดหนึ่งสานด้วยไม้ไผ่รูปทรงกลมเป็นแท่งยาว ขนาดตามความต้องการ หลังสานเสร็จแล้วเอามูลควายผสมดินเหนียวทาผิวไม้ไผ่ทั้งด้านนอกและด้านในตากให้แห้ง เป็นเสวียนที่แข็งแรงทนทานใช้งานได้ตลอดไปจนกว่าไม้ไผ่จะผุ มูลควายเป็นปุ๋ยบำรุงดินในนาข้าว นอกจากนี้มูลควายยังเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของแมงจู้จี้ เด็ก ๆ จะชอบไปขุดในช่วงหน้าหนาว ในเรือกสวนไร่นาก็ประหยัดไม่ต้องใช้เครื่องตัดหญ้าหรือยาฆ่าแมลงแต่จะอาศัยให้ควายกินหญ้าทำให้ไม่รก

คนมีความผูกพันกับควายถือว่าควายเปรียบเสมือนเป็นสมาชิกผู้หนึ่งในครอบครัว เช่นเดียวกับหมาแมวของคนในสมัยนี้ ควายยังเป็นเพื่อนเล่นของลูก เด็ก ๆ ในชนบทจะชอบขี่หลังควาย ช่วยหาเห็บหาเหาให้ควาย อาบน้ำให้ควาย ควายก็ให้ความเป็นมิตร สัตว์ทุกชนิดถ้าเราใส่ใจให้ความรักมันก็ทอนคืนความรักให้เราเช่นเดียวกัน

ชาวนานำควายเข้าแหล่งในตอนเย็น

ในชนบทเวลา 3 – 4 โมงเย็นก่อนเอาควายเข้าแหล่ง(คอก) เจ้าของโดยเฉพาะเด็ก ๆ จะอาบน้ำให้ควาย โดยขี่หลังควายลงในแหล่งน้ำไม่ว่าจะเป็นแม่น้ำ หนองบึงต่าง ๆ ควายก็จะชอบดำผุดดำว่าย เด็กจะใช้มือแปรงจากกาบมะพร้าว ลูกบวบแห้ง ฟางข้าว หรือหญ้าแห้งถูทำความสะอาดหลังควาย จนเป็นสีดำมันเงา สบายตัวสบายใจทั้งคนและควาย

เด็กน้อยขี่ควาย

ในฤดูทำนาหน้าฝน เป็นช่วงใช้แรงงานควาย ชาวนาจะเลี้ยงควายไว้ใต้ถุนบ้าน พอย่ำค่ำใช้ฟืนสุมไฟให้ควายกันยุงได้ทั้งควายใต้ถุนและคนบนบ้าน

เช้ามืดชาวนาจะจูงควายและแบกไถออกไปนา จะไถนาโดยเวียนซ้ายทวนเข็มนาฬิกาเพื่อให้ขี้ไถออกจากไถเพราะเวลาไถนาขี้ไถจะออกทางด้านขวาชาวนาจึงต้องเดินเวียนซ้าย และขี้ไถจะช่วยกลบหญ้าให้เป็นปุ๋ยในนาได้อีก ชาวนาจะไถนาและหมักไว้ 1 เดือนเรียกว่า ดองนา รอจนกระทั่งดินร่วนซุย หญ้าเน่า หลังการไถดองจะมีไส้เดือนขึ้นอยู่ตามขี้ไถ เป็นไส้เดือนสีแดง เด็ก ๆ จะใช้ไส้เดือนเป็นเหยื่อล่อปลา ชาวนาจะสังเกตถ้ามีไส้เดือนปริมาณมากแสดงว่าดินเน่าได้ที่ เหมาะสำหรับการปลูกข้าวแล้วจึงเริ่มคราดนา สมัยก่อนไม่ต้องใช้ปุ๋ย ไส้เดือนกาลเวลาและหญ้าจะช่วยปรับปรุงดินเองตามธรรมชาติ

ในช่วงที่หมักนาทิ้งไว้นี้จะมีพวกปลาชนิดต่าง ๆ มาอาศัยและเจริญเติบโต ดังนั้นตอนคราดนาเด็ก ๆ จะชอบเดินตามหลังผู้ใหญ่เพื่อจับปลาที่กระโดดหนีเนื่องจากเมาขี้โคลน เด็กจะเอาข้องมัดตรงเอว ปลาที่จับได้ส่วนมากจะเป็นปลาช่อน ปลาปก ปลาสะเด็ด จะนิยมนำมาทำแหนบปลา คือ เอาปลาคลุกเคล้าเครื่องเทศ ได้แก่ขมิ้น ตะไคร้ เกลือ พริกขี้หนูซอย ห่อใบตองกล้วยปิ้งบนไฟ

ตอนไถหรือคราดนา จะมีการเทียมแอก เพื่อยึดคอควายกับไถ มีทั้งแอกคู่และแอกเดี่ยว แอกคู่จะใช้ควาย 2 ตัว เทียมแอก การใช้เทียมคู่จะทำให้ควายเหนื่อยน้อยลง ส่วนแอกเดี่ยวจะใช้ควายเพียงตัวเดียว

การใช้ควายไถและคราดนาจะมีคำสั่งเฉพาะ ได้แก่ หย่อ (หยุด) , หน(ถอย) , สุ่ย (เดินหน้า,อ่อย(ค่อย ๆ หยุด) ,ซ้าย ,ขวา บางครั้งเมื่อควายไม่ทำตามคำสั่งจึงถูกลงโทษ โดยการดุด่าหรือเฆี่ยนตี

ควายหงาน ควายที่แข็งแรงได้แรงงานเยอะ เป็นควายหนุ่มฉกรรจ์ กล้ามเนื้อเป็นมัด มีหนอกใหญ่ ใช้เป็นพ่อพันธุ์ ควายหงานเมื่ออยู่กันเป็นกลุ่มจะแย่งชิงความเป็นผู้นำ จ่าฝูงโดยจะต่อสู้หรือชนกันเพื่อแย่งชิงตัวเมีย เมื่อชนะก็ได้ผสมพันธุ์กับตัวเมีย

ควายจะอยู่กับคนถูกเลี้ยงจนเชื่องและและมีความเป็นมิตรกับคน คนจะเลี้ยงควายด้วยความรัก เมื่อเลี้ยงสิ่งใดก็รักและผูกพันสิ่งนั้น

การสู่ขวัญควาย เป็นการเตือนสติ เตือนจิตเตือนใจ ให้คนมีความกตัญญูกตเวที รำลึกถึงบุญคุณของผู้ที่ได้ช่วยเหลือเกื้อกูลแก่ตน ว่าเมื่อได้รับผลประโยชน์จากผู้อื่นแล้วก็มากระทำการหรือแสดงการตอบแทนบุญคุณที่ผู้อื่นได้ทำแก่ตน อย่างเช่น “ควาย” คนได้ใช้แรงงานในการไถคราด พลิกแผ่นดินอันเป็นของหนักให้ เพื่อทำการหว่าน เพาะปลูกข้าว ปลูกพืชผักในพื้นแผ่นดิน จนคนได้รับผลประโยชน์จากแรงงานของควาย คือ ได้ข้าวมาสำหรับบริโภค เลี้ยงชีวิตตนและครอบครัว ในขณะที่คนได้ทำการไถคราดนั้น บางทีได้ดุด่า เฆี่ยนตีควายซึ่งทำไม่ได้ดั่งใจ ทั้งที่กำลังมีแอกต่างคออยู่หนักแสนหนัก เหนื่อยแสนเหนื่อย

เมื่อคนระลึกนึกถึงบุญคุณของควาย ซึ่งเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณไม่มีส่วนที่ได้รับผลประโยชน์อันใด ชาวนาจึงมีการหาวิธีที่จะตอบแทนบุญคุณของควายขึ้น โดยวิธี “สู่ขวัญควาย” ขออโหสิกรรมต่อควาย

ชาวนาจะทำบายศรี 1 ชุด ขนม ข้าวต้ม เหล้าไห ไก่คู่ ไข่ต้ม 1 คู่ เอี้ยงหมายนา 1 ต้น(ดอกไม้จำพวกไพล ขิงข่า มีเหง้าในดิน สูงประมาณ 1 เมตร ดอกสีขาว หน่อในดินกินลวกหรือต้มจิ้มน้ำพริก) ข้าวตอกดอกไม้ หมากพลู ด้ายสายสิญจน์ผูกเขาควาย หญ้าอย่างดี 1 หาบ ข้าวเปลือก ข้าวสาร ถั่วงา กล้วยสุก บางแห่งจะมีสะตวง(กระทงที่ทำจากกาบกล้วย) 1 อัน มีขันปู่อาจารย์ ผ้าขาว ผ้าแดง เงิน 10 สลึง ปัจจุบัน ใส่ 12 บาท

โดยมีปู่อาจารย์ผู้ทำพิธีสู่ขวัญควาย คล้ายกับพิธีฮ้องขวัญหรือสู่ขวัญของคนเมืองเหนือ เนื้อหาจะกล่าวเป็นค่าวฮ่ำ ทำนองเสนาะเมืองเสียงจ้อยซอมีการสัมผัสคำในภาษาที่ใช้พรรณนาถึงคุณความดีของควายที่มีต่อเจ้าของ ในการทำไร่ไถนาซึ่งเป็นภาระอันหนักทั้งคนและควาย ต้องทำงานร่วมกันตลอดระยะเวลา 3 เดือนในฤดูหว่านไถจนกระทั่งปลูกเสร็จ ดังนั้น เพื่อ

ความเป็นสิริมงคลในครอบครัวและเป็นการเตือนสติให้เป็นคนมีความกตัญญูกตเวที รักสัตว์ และรักษาสัตว์ไว้เพื่อใช้งานต่อไป มองเห็นคุณค่าของสิ่งที่ตนมีอยู่ว่าเป็นสิ่งมีประโยชน์

เมื่อปู่อาจารย์กล่าวจบ ผู้เป็นเจ้าของควายจะนำกรวยดอกไม้ไปผูกกับเขาควาย ให้ควายกินปลายกล้าข้าว หรือหญ้าอย่างดีที่เตรียมไว้ เพื่อแสดงความรักและเมตตาต่อควาย ควายเองก็เป็นสัตว์ที่รู้ภาษามนุษย์ และเข้าใจความเมตตาที่ชาวนาแสดงออกอย่างเป็นมิตร เหมือนช้าง ม้าและสัตว์อื่น ๆ ที่มนุษย์ชอบเลี้ยงไว้เป็นเพื่อนและใช้แรงงาน

คนกับควายวิถีชีวิตชาวชนบท ผูกพันลึกซึ้ง มีความรักและเอื้ออาทรต่อกัน ไม่ว่าคนหรือสัตว์ มิตรภาพที่จะดำรงอยู่ได้เนิ่นนานสายใยผูกรัดไม่ให้ขาด คือ น้ำใจ

*****

บรรณานุกรม

กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ. ลำปางนครเขลางแห่งลุ่มน้ำวัง. คุรุสภาลาดพร้าว, กรุงเทพฯ, 2541.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สาขาจังหวัดลำปาง. ศูนย์ท่องเที่ยวเมืองลำปาง. ลำปาง : จิตวัฒนาการพิมพ์, ม.ป.ป.

คณะกรรมการจัดทำหนังสือวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง. พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และ และภูมิปัญญาจังหวัดลำปาง. กรุงเทพ : กรมศิลปากร, 2542.

พระมหานิยม ฐานทัตโต. ตำนานพระธาตุลำปางหลวง. ลำปาง : วัฒนาการพิมพ์, กรุงเทพฯ. 2510.

ภักดิ์ รัตนผล. ร่ำเปิงลำปางผ่านกาลเวลา 1320 ปี. ม.ป.พ. ม.ป.ป.

ศักดิ์ รัตนชัย. ร่ำเปิงลำปาง. จิตวัฒนาการพิมพ์, ลำปาง : 2537.

ศรีจันทรัตน์ กันทะวัง. ภูมิปัญญาชาวบ้าน. วารสารเทคโนโลยีชาวบ้าน. มติชน, กรุงเทพ. 254 ฉบับที่-----หน้า.....

.....

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง. ประเพณีสิบสองเดือนจังหวัดลำปาง. ลำปาง : หสม.ณัฐพล การพิมพ์(คณะบุคคล),2547

สำนักพัฒนาอุตสาหกรรมภาคเหนือ. ศูนย์พัฒนาอุตสาหกรรมเครื่องเคลือบดินเผา. เอกสารทางวิชาการ กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม กระทรวงอุตสาหกรรม, 2543.

http://www.intranet.m-culture.go.th/lampang/

http://www.travel.sanook.com

http://www.lampang.go.th